

Гарбар І. В.

старший викладач кафедри сучасних мов, Гуманітарний факультет
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
(Україна, Миколаїв), garbar.iv@i.ua

Гарбар А. І.

старший викладач кафедри сучасних мов, Гуманітарний факультет
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
(Україна, Миколаїв), gar-bar@i.ua

Петрович Л. І.

старший викладач кафедри сучасних мов, Гуманітарний факультет
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
(Україна, Миколаїв), lubov.ivanivna@gmail.com

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглянуто науковий підхід до проблеми українського термінотворення, представлено потенційні можливості української мови.

Ключові слова: *термінологія, наукова мова, термінознавство, проблема, термінотворення.*

Українська термінологія привертає до себе увагу багатьох учених, фахівців, ентузіастів національного відродження. Вона є рівноправною серед інших мов і цілком придатною для творення наукового стилю.

Актуальність дослідження полягає в тому, що наразі українська термінологія перебуває у процесі творення, відпрацювання та розвитку.

Мета роботи: переконливо засвідчити, що українська мова цілком спроможна гнучко й точно перекладати, відтворювати, обробляти і називати наукові поняття, процеси, ознаки тощо.

Завдання дослідження:

- проаналізувати підходи щодо вирішення проблем упорядкування української термінології;

- окреслити коло проблем, вирішення яких впливатиме на подальший розвиток наукової мови;

- визначити основні типи мовностилістичних помилок у науковій мові.

Особливістю нашого часу є те, що українська мова посіла своє гідне місце в усіх сферах життєдіяльності, і, зокрема, у науковій галузі. Поступово на державну мову перейшла освіта, переходить наука. Як писав колись І. Огієнко «... українська мова здатна бути мовою науки, як і всі інші мови ...» [4;198].

Наявність розгалуженої системи термінів є найхарактернішою межею наукової мови. Терміни народжуються унаслідок узагальнення і абстрагування певних явищ, які є об'єктами пізнання, і стають знаряддям наукового мислення і пізнання, оскільки без них неможливий ні точний опис, ні узагальнення. Сукупність термінів, сполучених між собою понятійними зв'язками, складає термінологію або термінологічну систему.

Термінологія «генетично» залежна від відповідної науки, її розвитку, тому постійно повинна переглядатися для того, щоб терміни найбільш точно передавали зміст понять, явищ, процесів та органічно пов'язувалися з вже існуючими, не порушуючи оригінальності і структурності.

Наразі проблема створення національної термінології набула державного значення. Незважаючи на те, що останнім часом опубліковані цікаві роботи українських авторів, у тому числі: З. І. Головащука, В. В. Німчука, І. І. Ковалика, Ю. В. Шевельова, Т. І. Панько, В. М. Русанівського та ін., проблеми розвитку термінології не вирішені і є необхідність в проведенні подальших досліджень [2].

На сучасному етапі можна простежити 5 підходів до вирішення проблем упорядкування української науково-технічної термінології.

1-й підхід – формальний. Головним для нього є кількісний показник – якнайшвидше видання словника. Поквапливість у термінологічній справі не приносить користі – це в кращому разі, а в гіршому – розхитує терміносистему.

2-й підхід – етнографічний. Він ґрунтується на ідеї відродження національної термінології НТШ та Інституту Української Наукової Мови. Творці словників прагнуть повернути до сучасної української термінології майже всі терміни початку століття.

3-й підхід – консервативний. Його прихильники виступають за збереження української науково-технічної термінології у такому вигляді, якого вона набула за радянського часу. Це так званий принцип «реальної мови».

4-й підхід – інтернаціональний. Для нього характерне введення до української науково-технічної термінології великої кількості запозичень із західноєвропейських мов, особливо з англійської.

5-й підхід – поміркований. Він передбачає упорядкування української науково-технічної термінології з урахуванням історичних, національних, політичних чинників і вироблення її оптимального варіанту.

Сучасні українські термінологи розробляють теорію терміна як мовного знака, теорію термінології як підсистеми загальнолітературної мови.

Так, В. Перхач вважає, що термінологія, як і загальнолітературна мова, повинна характеризуватися такими чинниками: досконалістю, економічністю, консонансністю. Під досконалістю термінології дослідник розуміє її чітку граматичну структуру, логічність та вмотивованість термінів; під економічністю – її інформативність, легкість у вивченні, короткість терміноодиниць; під консонансністю – милозвучність, артикуляційну та правописну зручність термінів [5].

Враховуючи особливості функціонування української термінології, можемо окреслити коло сьогоденних проблем, від вирішення яких залежатиме напрям подальшого розвитку української наукової мови.

1. Проблема спадщини.

Особливістю сьогоденного розвитку української науково-технічної термінології є посилений інтерес до термінологічних надбань НТШ та ІУНМ. Після репресованих «Термінологічних бюлетенів» 1933–1935 рр. українська наукова термінологія стала недоступною для користувачів. З офіційних словників та підручників цю термінологію було вилучено, а заборонені словники потрапили до спецховищ бібліотек, і їх видавали лише за спеціальним дозволом. До цього часу словники 1920–1930 рр. дійшли в поодиноких примірниках, а то й не дійшли зовсім – їх загублено або знищено. Навіть про саме існування багатьох термінологічних словників тепер відомо лише вузькому колу фахівців.

2. Проблема запозичень.

Близько 90 % нових слів, що з'являються у кожній мові, – це терміни. Сучасна українська термінологія також активно поповнюється новими одиницями – переважно запозиченнями з англійської мови, наприклад: *траст, кліринг, маркетинг, демпінг, файл, курсор, байт, інтерфейс, жирант, ревальвація* тощо. Одним із шляхів засвоєння таких запозичень є поєднання їх з власномовними або давно запозиченими термінами, наприклад: *демпінгові ціни, клірингові розрахунки, маркетинговий аналіз*.

Втішно, що до окремих нових запозичень в українській термінології вже виникли власномовні відповідники, наприклад: *трастове товариство – довірче товариство, апроксимація – наближення, детектор – виявляч, атенюатор – послаблювач* тощо.

3. Проблема перекладу термінів.

З однієї мови на іншу терміни не перекладають, як звичайні слова. Оптимальним є такий шлях перекладання термінів: «поняття» → «український термін», а не «іншомовний термін» → «український термін», з якої мови не відбувався б переклад [3]. Тобто пошук терміна-відповідника починається з аналізу властивостей нового поняття. Цілком можливо, що якась із властивостей «підкаже» іншу назву цьому поняттю, ніж вона є у мові, з якої здійснюється переклад. Наприклад, у російській термінології одна з деталей ізолятора називається «юбка» – очевидно, назву підбирали за подібністю. Українська термінологія для цього поняття має термін «острішок» (від слова «стріха»). Як бачимо, асоціації у творців двох термінів були різні. Тому перекладати російський електромеханічний термін «юбка» українським словом «спідниця» не можна – це не термінологічний підхід.

4. Словотворча проблема.

Як ми вже згадували, за останні десятиріччя в українську мову, а особливо в терміносистему, увійшли словотворчі моделі російського взірця, що спричинило до появи цілих груп неправильно утворених термінів. Найголовніші з них: 1) активні дієприкметники на -уч(ий), -юч(ий): *прискорюючий, обертаючий*; 2) віддієслівні іменники на -к(а): *шліфівка, розтяжка*; 3) терміни

на позначення процесу дії, утворені безафіксним способом: *запис* (у значення записування); *нагрів* (у значення нагрівання).

Проблема ускладнюється тим, що з наведеними моделями продовжують творити нові терміни (напр.: *галопуюча інфляція, запам'ятовуючий пристрій*).

Українське термінознавство останнім часом поповнилося кількома працями, присвяченими термінологічному словотворенню. Найповніше охоплює словотворчі проблеми в термінології робота В. Моргунюка «Зауваження щодо опрацювання державних стандартів із науково-технічної термінології», що її 1993р. видав Інститут проблем міцності НАН України. Це максимально стислий і логічний виклад основних способів називання українською мовою таких стрижневих понять як дія, наслідок дії, здатність до дії, стан дії тощо у зіставленні з відповідними російськими словотворчими типами. За допомогою власномовних словотворчих засобів автор чітко розмежовує ці поняття і їх різновиди, наприклад: *згинання* (недоконана дія) – *зігнення* (доконана дія) – *згин* (наслідок дії); *устатковування* (недоконана дія) – *устаткування* (доконана дія) – *устаткування* (наслідок дії) та ін.

5. Правописна проблема.

Питання правопису є одним з найактуальніших не лише в термінології, а й в українській культурі взагалі.

Серед найскладніших правописних проблем термінознавства чільне місце займає неузгодженість написання прізвищ та термінів, що від них походять. У світовій науці існує давня традиція увічнювати у термінах імена авторів найвидатніших відкриттів, теорій, технічних винаходів тощо. Прізвище видатного дослідника може: а) стати терміном – так утворено, зокрема, назви більшості одиниць фізичних величин (*ампер, ом, джоуль*), приладів (*бурдон, ніколь*); б) стати основою терміна чи кількох термінів – так утворено назви галузей та розділів науки й техніки (*дарвінізм, гальваніка*), хімічних елементів (*кюрій, борій*), речовин та матеріалів (*фул(л)ерен, сегнетоелектрик*), похідних одиниць (*кілоампер, мікроджоуль*) тощо. Способів творення термінів від прізвищ безліч, є лише одне правило, якого неухильно дотримується світова термінотворча традиція: прізвища та терміни, від них утворені, завжди пишуть

однаково. У мовах, що використовують латинку, це правило не спричиняє ускладнень – прізвище відтворюють усіма мовами так, як воно пишеться рідною мовою науковця. У мовах, що використовують кирилицю, постає проблема транслітерації прізвищ (і, відповідно, пов'язаних з ними термінів).

6. Проблема синонімії.

Відродження термінологічної спадщини минулого, запозичення з інших мов, творення нових назв – усе це зумовлює збільшення кількості синонімів у сучасній українській термінології. Словники часто фіксують цілі ряди назв одного й того самого поняття, як-от: *фотографія, знімок, світлина, знімка* (лексичні синоніми); *глушник, заглушувач, глушитель* (словотворчі синоніми).

Слушне зауваження щодо цього висловила О. Кочерга «навіть чи можна виробити чіткі критерії можливості повернення слів до наукового обігу, тут величезної ваги набувають такі ненаукові категорії, як здоровий глузд або чуття мови» [1].

7. Проблема культури наукової мови.

Сьогодні фахове мовлення науковців та студентів рясніє стилістичними огріхами. На це звертають увагу О. Сербенська, О. Кочерга, М. Кратко, В. Моргунюк та ін. [2].

Найголовніші типи мовностилістичних помилок, що притаманні сучасній мові науки:

- надуживання віддієслівних іменників на **-нн(я)**. Замість них доцільно вживати неозначені форми дієслів: *братися до виконання – братися виконувати*; особові форми дієслів: *при записуванні результатів дослідження – коли записувалися результати дослідження*; дієприслівникові звороти: *при висвітленні цього питання – висвітлюючи це питання*;

- надмірна частота вживання прийменника **по** у невластивому для нього значенні, порівняємо: *фахівець по медицині – фахівець з медицини; по підозрі – за підозрою; комісія по прийому екзаменів – комісія для складання екзаменів*;

- переобтяження тексту запозиченими словами: *ратифікація* замість *підтвердження*, *гіпотеза* замість *припущення* тощо;

- надуживання орудним відмінком особи в поєднанні з пасивними формами дієслова: *студентами опрацьовано, розроблено нами* замість *студенти опрацювали, ми розробили*.

Сьогочасну українську ситуацію в галузі термінологічного нормування ускладнює та обставина, що серед теоретиків і практиків термінотвору є прихильники двох термінотворчих традицій: одні зорієнтовані на використання усіх наявних в українській мові способів і засобів, а інші віддають перевагу калькуванню з російської мови.

Отже, поліпшенню стану термінології сприятимуть такі заходи:

- організація діяльності тимчасових творчих колективів, які працюватимуть над складанням термінологічних словників;
- створення бази даних профільної термінології, їх цільове фінансування;
- упровадження в професійних джерелах рубрик, в яких регулярно висвітлюватимуться проблеми термінотворення;
- оснащення всіх без винятку наукових праць термінологічними словниками, наочними показниками, без чого наукова робота не може бути рекомендованою до друку і враховуватися при вирішенні кваліфікаційних питань;
- відновлення практики видання пробних випусків словників для широкого ознайомлення і конструктивної критики фахівців.
- проведення конференцій з проблем української термінології;
- сприяння стандартизації, уніфікації національних термінів.

Література

1. Кочерга, О. Д. Правопис чужомовного походження / О. Д. Кочерга // Критика. – 2002. – № 3. – С. 6–9.

2. Кочерга, О. Д. Висловлювальні можливості української мови (спроба аналізу лексикографічних джерел) / О. Кочерга, Н. Непийвода // Вісник Держ. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»: матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції. – 2000. – № 402. – С. 19–22.

3. Моргунюк, В. С. Зауваження щодо опрацювання державних стандартів із науково-технічної термінології / В. С. Моргунюк. – К. : АН України, Ін-т проблем міцності, 1993. – 32 с.

4. Огієнко, І. І. Історія української літературної мови / Упоряд. М. С. Тимошик; І. І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 434 с.

5. Перхач, В. С. Про засади відродження та розвитку української науково-технічної мови / В. С. Перхач // Наук.-техн. слово. – 1993. – № 1 (2). – С. 85–96.

Reference:

1. Kocherga O.D. Pravopis chuzhomovnogo pokhodzhennya [Spelling of foreign origin]. Krytyka Publ., 2002. No. 3, pp. 6-9.

2. Kocherga O.D., Nepyjvoda N. Vyslovlyuvalni mozhlyvosti ukrayinskoyi movy (sproba analizu leksykografichnykh dzherel) [The expressive possibilities of the Ukrainian language (attempt to analyze lexicographical sources)]. Visnyk derzh. un-tu «Lvivska politehnika». Seriya «Problemy ukrayinskoyi terminologiyi»: materialy 6-yi mizhnarodnoyi naukovoï konferenciyi, 2000. No. 402, pp. 19-22.

3. Morgunyk V.S. Zauvazhennya shchodo opracyuvannya derzhavnykh standartiv iz naukovo-tekhnichnoyi terminologiyi [Notes on the processing of state standards for scientific and technical terminology]. Kyiv, AN Ukrayiny, In-t problem micnosti Publ., 1993. 32 p.

4. Ogiyenko I.I. Istoriya ukrayinskoyi literaturnoyi movy [History of Ukrainian literary language], Uporyad. M.S. Timoshyk, I.I. Ogiyenko. Kyiv, Nasha kultura i nauka Publ., 2004. 434 p.

5. Perkhach V.S. Pro zasady vidrodzhennya ta rozvytku ukrayinskoyi naukovo-tekhnichnoyi movy [On the basis of the revival and development of the Ukrainian scientific and technical language]. Nauk.-tekhn. Slovo Publ., 1993. No. 1 (2), pp. 85-96.

Garbar A. I., Senior Instructor of the Department of Modern Languages, Humanitarian Faculty of National University of Shipbuilding after Admiral Makarov (Ukraine, Mykolaiv), garbar.iv@i.ua

Garbar I. V., Senior Instructor of the Department of Modern Languages, Humanitarian Faculty of National University of Shipbuilding after Admiral Makarov (Ukraine, Mykolaiv), gar-bar@i.ua

Petrovich L. I., Senior Instructor of the Department of Modern Languages, Humanitarian Faculty of National University of Shipbuilding after Admiral Makarov (Ukraine, Mykolaiv), lubov.ivanivna@gmail.com

The problems of Ukrainian terminology

The scientific method of the formation of Ukrainian terminology has examined in the article. The real possibilities of Ukrainian have discovered.

Key words: terminology, scientific language, knowledge of terms, problem.

Гарбар А. И., старший преподаватель кафедры современных языков, Гуманитарный факультет Национального университета кораблестроения имени адмирала Макарова (Украина, Николаев), gar-bar@i.ua

Гарбар И. В., старший преподаватель кафедры современных языков, Гуманитарный факультет Национального университета кораблестроения имени адмирала Макарова (Украина, Николаев), garbar.iv@i.ua

Петрович Л. И., старший преподаватель кафедры современных языков, Гуманитарный факультет Национального университета кораблестроения имени адмирала Макарова (Украина, Николаев), lubov.ivanivna@gmail.com

Проблемы украинской терминологии

В статье рассмотрен научный подход к проблеме украинского терминообразования, представлены потенциальные возможности украинского языка.

Ключевые слова: терминология, научный язык, терминоведение, проблема, терминообразования.